

УДК 37.011

Н. Ю. Чупрінова

ВІЙСЬКОВА ДЕОНТОЛОГІЯ ТА ЕТИКЕТ – СКЛАДНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ І МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ

Розглянуто особливості військової деонтології військовослужбовців внутрішніх військ МВС України в системі європейських деонтологічних кодексів етики працівників правоохоронних органів, а також особливості етикету військовослужбовців як форми відображення професійної етики.

Постановка проблеми. Воїни внутрішніх військ (ВВ) виконують функції з боротьби зі злочинністю, із забезпечення державної безпеки, охорони громадського порядку, захисту прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України. Під час виконання свого військового обов'язку військовослужбовцям доводиться застосовувати запобіжні засоби, обмежувати окремі права особистості, звертатися до примусових заходів. Держава надає військовослужбовцям ВВ МВС України право виконувати свій військовий обов'язок з використанням владних повноважень, у зв'язку з цим на них покладається висока відповідальність за точне і неухильне додержання законності і встановлених меж припустимості дій, у тому числі й в етичній сфері.

Принципи професійної етики, загальні правила поведінки військовослужбовців ВВ, що ґрунтуються на вимогах Конституції України, військових статутах, спрямовані на створення умов для підвищення престижу служби у внутрішніх військах та подальше підвищення соціального статусу воїнів ВВ у суспільстві.

Виконання складних і відповідальних завдань, які покладені на внутрішні війська, вимагає від усіх категорій військовослужбовців високих бойових і морально-психологічних якостей, суворого додержання вимог чинного законодавства і статутних норм поведінки, особистої дисциплінованості, відповідного рівня правової, загальної культури, професійної етики.

У зв'язку з цим стає актуальним питання про чітке розуміння сутності та змісту професійної етики воїна внутрішніх військ, виконання її вимог, дотримання правил етикету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість наукових праць стосовно дослідження питань моралі, звичаїв, традицій, правил поведінки людини як у повсякденному житті, так і у сферах професійної діяльності.

Військова наука наразі має у своєму арсеналі праці, які присвячені культурі спілкування

офіцерів, військового етикету, його особливостям та традиціям [7, 11, 12, 14].

Опубліковано відомі російські дослідження, які стосуються питань етикету та професійної етики працівників внутрішніх справ [5, 9, 10, 15].

З питань професійної етики, естетики та етикету працівників органів внутрішніх справ заслуговують на увагу праці українських дослідників [4, 6, 13].

Української наукової літератури, в якій публікувалися результати досліджень з питань саме сучасної професійної етики та особливостей військового етикету військовослужбовців-правоохоронців України, дуже бракує.

Метою статті є з'ясування сутності й основних вимог професійної етики військовослужбовців внутрішніх військ МВС, а також визначення іміджу військовослужбовців як форми відображення їхньої професійної етики.

Виклад основного матеріалу. Діяльність військовослужбовців ВВ регламентується військовими статутами, Конституцією України, вимогами професійної етики.

Професійна етика – галузь етичної науки, що вивчає систему моральних норм (як загально-етичних, так і особливих норм професійної моралі) і принципів, що діють у специфічних умовах взаємин людей у сфері певної професії [7, с. 28].

При цьому професійна етика військовослужбовців ВВ принципово відрізняється від етики абсолютної більшості людей інших професій своїм переважно деонтологічним характером (*від грец. належне, потрібне*) у зв'язку з тим, що етичні норми, які стосуються військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, стають строго обов'язковими.

Європейськими теоретиками і практиками поліцейська деонтологія розглядається як наука, що вивчає сукупність професійно-етичних та організаційно-управлінських норм та принципів належної поведінки працівників поліції під час

виконання ними службових обов'язків [15, с. 95].

У сучасній Європі, де межі між багатьма державами поступово зникають, неминуче доводиться розглядати поліцію та її повноваження у міжнародній перспективі. У демократичному суспільстві повноваження поліції обмежені межами дозволеності тих чи інших дій під кутом зору основних прав та свобод людини у тому вигляді, у якому вони викладені у Європейській конвенції з прав людини. Пошук рівноваги між цими інтересами робить актуальним питання про міжнародну поліцейську етику. Одним із найважливіших факторів, який гарантував би демократичні принципи поліцейської служби, є запровадження етичних стандартів.

Актуальність проблеми стосовно етичних засад поліцейської діяльності у міжнародному масштабі зумовлена такими положеннями:

– саме на основі етики вирішуються питання взаємозв'язку цілей, засобів та результатів роботи у сфері суспільної безпеки, морального виправдання застосування сили та примусових дій у боротьбі зі злочинністю, забезпечення прав та свобод людини з позиції моральних цінностей;

– прискорення процесу інтернаціоналізації у галузі боротьби зі злочинністю і забезпечення суспільної безпеки, а також посилення міграційних процесів порушують питання про відпрацювання єдиних для всіх держав – членів Ради Європи (РЄ) у цій галузі правовідносин.

Як відомо, у травні 1979 р. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) прийняла резолюцію (№ 690), яка містила Декларацію про поліцію. У преамбулі до цього документа було наголошено, що повсюдне прийняття правил професійної етики поліції з урахуванням прав людини та основних свобод буде сприяти забезпеченню удосконалення європейської системи по захисту прав і основних свобод людини. Тим самим Декларація заклала ідейні принципи сучасної європейської деонтології працівника поліції.

За ці роки національні правоохоронні органи країн Європи виробили власні етичні кодекси поліції [15, с. 485 – 514].

У вересні 2001 р. РЄ було прийнято Європейський кодекс поліцейської етики, де чітко сформульовані етичні норми, на яких має ґрунтуватися діяльність поліції у сучасному демократичному суспільстві. Визначаючи основи професійно-етичних норм, кодекс формулює актуальні етичні завдання, а їх конкретне

розуміння та аналіз сприяють оптимальному прийняттю рішення у правоохоронній практиці. Поруч з цим Кодекс поліцейської етики примушує замислитися над тими цінностями, які має представляти поліція, і про їх адекватне використання (такі значущі для поліції поняття, як чесність, безпристрасність, скромність, професіоналізм тощо). Крім цього Кодекс може допомогти визначити норми поведінки, які засновані на почутті гордості за належність до поліцейської організації.

Військовослужбовці ВВ МВС України мають усвідомлювати основні завдання своєї службової діяльності згідно із Законом України "Про внутрішні війська МВС України", відчуваючи особисту відповідальність за розбудову незалежної України, зміцнення її міжнародного авторитету.

Військовослужбовці внутрішніх військ, додержуючись принципів, викладених у Кодексі ООН щодо поведінки посадових осіб правоохоронних органів та в Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи стосовно Декларації про юстицію, повинні діяти у правовому просторі, визначеному Конституцією України, виконувати вимоги Військової присяги, керуватися у службовій діяльності і повсякденному житті такими етичними нормами.

1. Безперечно та неухильно поважати та захищати права і свободи людини і громадянина, несучи особисту відповідальність перед державою і суспільством щодо забезпечення державної безпеки, громадського порядку і боротьби зі злочинністю.

2. Виховувати в собі почуття гордості за свою країну, її народ, його історію та культуру, поважати державну символіку, підпорядковувати свою службову діяльність інтересам розбудови та зміцнення незалежної України, стверджувати принципи законності, справедливості та гуманізму.

3. Під час виконання службових обов'язків свято і непорушно додержуватись Конституції та законів України, неухильно виконувати вимоги військових статутів Збройних Сил України.

4. Поважати бойові та військові традиції внутрішніх військ МВС України, допомагати іншим військовослужбовцям та працівникам органів внутрішніх справ, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь та гідність кожної людини.

5. Під час виконання службових обов'язків

ставитись до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань.

6. Виявляти стійкість, мужність та хоробрість, ініціативність, високу фізичну, вольову та інтелектуальну готовість до виконання службових обов'язків у складних ситуаціях.

7. Повсякчас бути готовим до надання людям допомоги і захисту в межах службових повноважень та виходячи із загальнолюдських морально-етичних позицій.

8. У службових стосунках додержуватись визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство.

9. У позаслужбових стосунках із людьми, в особистій поведінці бути зразком чесності, чемності, тактовності, зовнішньої охайності і внутрішньої дисциплінованості, культури спілкування і, зокрема, мовної.

10. У разі недотримання взятих зобов'язань бути готовим понести відповідальність, передбачену законодавством України, іншими нормативними актами, що регламентують військову службу.

11. Правила Етичного кодексу однакові для всіх військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, незалежно від військового звання, посади, терміну служби та обставин [1]. Як справедливо зауважує О. М. Бандурка, "інтереси суспільства виявляються через професійну етику у формі моральних вимог, обов'язку виконання суспільних цілей, ідеалів підпорядкованості особистого інтересу загальному, забезпечення прав і свобод людини" [4, с. 21].

Таким чином, професійна деонтологія військовослужбовців внутрішніх військ містить низку моральних вимог, які відображені в Етичному кодексі військовослужбовця ВВ МВС України. Знання і виконання цих моральних вимог необхідні у правоохоронній діяльності, зокрема таких, як:

– ставлення до людини як до вищої цінності, повага та захист прав, свобод, людської гідності відповідно до міжнародних і вітчизняних правових норм і загальнолюдських принципів моралі;

– глибоке розуміння соціальної значущості своєї ролі і високого професіоналізму, своєї

відповідальності перед суспільством і державою як працівника правоохоронної системи, від якого значною мірою залежить суспільна безпека, охорона життя, здоров'я, правова захищеність людей;

– розумне і гуманне використання наданих законом військовослужбовцю внутрішніх військ прав у суворій відповідності до принципів соціальної справедливості, громадянського, службового та морального обов'язків;

– принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість у прийнятті рішень;

– усвідомлена дисципліна, ретельність й ініціатива, професійна солідарність, взаємодопомога, підтримка, сміливість і морально-психологічна готовність до дій у складних ситуаціях, здатність до розумного ризику в екстремальних умовах;

– бездоганність особистої поведінки на службі й у побуті, чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, суспільну репутацію офіцера внутрішніх військ;

– постійне вдосконалювання професійної майстерності, знань у галузі службової етики, етикету і такту, підвищення загальної культури, розширення гуманістичного світогляду, творче освоєння необхідного в службі вітчизняного і закордонного досвіду [4].

Наведені моральні вимоги дають досить яскраве уявлення про моральні якості, якими повинні володіти воїни-правоохоронці. При цьому на різних рівнях такі моральні якості розрізняються за пріоритетністю. У зв'язку з цим наведемо їхню класифікацію по групах.

1. Ставлення до оточення: скромність, гордість за свою професію, повага, почуття гідності і честі – у себе й інших, сумління, справедливість, вимогливість, правдивість, порядність, доброзичливість, постійна готовність прийти на допомогу.

2. Ставлення до виконання службових обов'язків: мужність, витримка, самовладання, стійкість, рішучість, вимогливість, дисциплінованість, принциповість, сміливість, ініціативність, чесність, безкорисливість, ретельність, відповідальність.

3. Ставлення до Батьківщини, суспільства, держави, народу: патріотизм, відданість, вірність обов'язку, відповідальність, самовідданість.

Цей перелік основних моральних вимог та якостей, покладений в основу Етичного кодексу військовослужбовця ВВ МВС України, за своєю

сутністю та гуманістичною спрямованістю збігається із кодексами деонтології поліцейських служб та жандармерії країн Європи [15, с. 485–514], відповідає деонтологічним вимогам Європейського кодексу поліцейської етики і свідчить про співвідносність авторитету та престижу українських військових правоохоронців вимогам європейських стандартів.

Деонтологічна підготовка у поєднанні з виховною роботою забезпечує створення здорового морально-психологічного клімату у військових колективах і формування у суспільства позитивного іміджу внутрішніх військ МВС України.

Однією із форм вираження професійної етики військовослужбовця, зокрема офіцера, як відомо, виступає його імідж, складниками якого є зовнішній вигляд військовослужбовця, його поведінка, мова [9, с. 16]. Імідж тісно пов'язаний з етикетом.

Етикет сучасного воїна внутрішніх військ спирається на певні військові традиції, серед яких слід зазначити найголовніші.

Першою традицією військового етикету є шанобливе ставлення офіцерів до нижчих рангів. Як писав генерал М. Драгомиров, хто зриває злість на комусь, той задовольняє особисту потребу роздратовуватися, а не інтереси служби. Він примушує підлеглих турбуватися про нього, а не про службу. Отже, автор пропонує офіцерам стримувати свої емоції, не дратуватися, а ставити на перший план інтереси служби.

Друга традиція військового етикету – шанобливе ставлення молодших до старших (тобто те, що ми називаємо субординацією). Ці норми етикету досить чітко визначені військовими статутами.

Третьою традицією можна назвати відносини рівних за військовим званням та посадою, що ґрунтуються на поняттях честі і гідності. Військовослужбовці за будь-яких обставин повинні завжди пам'ятати про честь військового мундиру, гідність офіцера.

Етикет військовослужбовця (солдата, курсанта, офіцера) визначений статутами в Кодексі честі офіцера внутрішніх військ України. Він чіткий, суворий і простий. Але норми етикету виходять за рамки статутних норм.

Таким чином, військовий етикет – це естетичне довершення статутних норм. Це встановлені у військовому середовищі норми і правила поведінки військовослужбовців на службі і поза нею [5, с. 38].

На чому ґрунтується військовий етикет, що лежить в його основі?

Дисциплінованість. Це стрижнева норма етикету, оскільки вона взаємопов'язана зі статутними вимогами. Дисциплінований воїн – це людина, що додержує статутних вимог і може бути взірцем виконання своїх обов'язків.

Ввічливість, тактовність. Це якості, які зумовлюють поведінку військовослужбовця, підкреслюючи високий рівень його культури та вихованості, визначають значущість у професійній діяльності військових статутів.

Скромність, чемність. Такі риси прикрашають людину, і це, насамперед, стосується військовиків, бо вони завжди на виду; тому скромність і чемність помітної особи будуть належно оцінені.

Естетичність. Естетичність, краса зовнішнього вигляду військовослужбовця відбиваються в охайності, підтягнутості. Це головний елемент етикету, та сама срібна нитка, яка прикрашає поведінку. Естетичність військовослужбовця впадає в око відразу. Це й зрозуміло: військова форма помітна здалеку. Але коли форма неохайна, не по фігурі, не випрасувана, то про естетику тут і не йдеться. Це імідж антиестетичний і далекий від етикету. “Парадною красою” називали колись військову форму, і цією красою повинен вирізнятися справжній військовослужбовець. Охайність, стрункість, підтягнутість – основні риси зовнішнього вигляду військовослужбовця.

Проте, звісно, на зовнішньому вигляді естетичність не закінчується. Вона потребує естетичності вчинків і поведінки у цілому: у громадських місцях, у міському транспорті, у гостях, на вулиці тощо. Естетичність великою мірою виявляється і в мовній культурі.

Культура мови офіцерів є основною ознакою їх загальної культури і разом із тим її складником. Додержання правил мовного етикету і підвищення мовної культури вимагає і Закон України “Про міліцію”, яким кожен офіцер повинен керуватися у своїй службі.

Культура мови – це і культура думки, і характеристика культурного рівня, і свідчення моральної цілісності людини. Нечіткість мовних виразів свідчить про заплутаність думок, розмитість поглядів і переконань. Бідність мислення, його суперечність, помилковість, тобто відсутність мовної культури вказують на обмеженість загальної культури, знань, фахової підготовки військовослужбовця.

“Культура мови – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися всіма її засобами залежно від умов спілкування, мети і змісту мовлення” [8, с. 9].

Військова мовна практика має специфічні особливості, що покликані сприяти забезпеченню надійного управління військами. Вона спирається на мовні традиції, які склалися у суспільстві і характеризують культуру мови нації. Найбільш характерними особливостями мови військовослужбовців є:

- точність та ясність;
- змістовність та логічна послідовність;
- словникове багатство та чистота мови;
- граматична правильність.

Підготовлений наказ чи віддане розпорядження мають діяти до виконавців і бути сприйнятими ними у точній відповідності до замислу воєначальника. В іншому разі їх можна порізно тлумачити, пропустити головне, не помітити важливих деталей.

У мові військовослужбовців важливо додержувати правильного вживання військових термінів, грамотно оформляти документи, точно подавати команди і віддавати накази. На ці особливості завжди звертали увагу військові теоретики та полководці. Як зазначив видатний військовий психолог і педагог генерал М. Драгомиров, командував Київським військовим округом, важко уявити ту кількість бід, які трапляються на війні, через неправильно віддані накази [3, с. 98].

Точність і ясність, які прямо пов’язані з мисленням, відповідають правильності мови. Ще античні мудреці зауважили, що незрілі думки неможливо висловити ясною і точною мовою. У сучасній культурі цю давню мудрість підтверджує вислів: “Хто ясно мислить, той ясно висловлюється”.

Мова військовослужбовця має бути ретельно продуманою, точною, ясною й інформативною. Точне та змістовне мовлення свідчить про високу культуру мислення, тому що справжнє красномовство складається з того, щоб сказати все, що необхідно, проте не більш того.

Думки, висловлені стислими фразами, де кожне слово є на своєму місці, надають мовленню особливої сили. Виступ командира має переконувати, запалювати й стимулювати ініціативу, викликати вибух душевної енергії підлеглих, яка буде спрямована на ефективне виконання службово-бойових завдань. Сила промови значно зростає, якщо в ній містяться високі поняття про обов’язок, честь, перемогу та

Вітчизну. Особливий приклад командира додає їй переконливості.

У логічному мовленні офіцера всі його положення обгрунтовані, несуперечливі й послідовно випливають одне з одного. Всі думки взаємопов’язані й підпорядковані єдиній ідеї. Логіка створює підґрунтя для переконання та доказів.

Постійне збагачення словникового запасу значно підвищує рівень мовної культури офіцерів. Не володіючи лексичним багатством, вони прирікають свої виступи на висміювання. Працівники, професійна діяльність яких пов’язана з використанням впливу мовного спілкування (сюди належать і офіцери), повинні мати в резерві деякі “запасні” слова, які допоможуть внести різноманітність у мову, посилити її вплив, освіжити. Багатство мови визначається не тільки лексичним запасом, а й умінням орієнтуватися у смислового значенні слів, оскільки часто вони є багатозначними. Крім того, інтонація мови буває настільки неправильною, що може викривити значення фрази або змінити значення слова. Адже в усному мовленні те, як людина вимовила, дуже часто перетворюється на те, що вона сказала.

Надзвичайно збагачують мову синоніми – слова, близькі за значенням, які відрізняються одне від одного за смисловими відтінками чи стилістичним забарвленням.

Зловживання іншомовними словами ніколи не вважалося за ознаку хорошого тону чи великого розуму, особливо якщо вони вживаються недоречно і неправильно.

Чистота мовлення військовослужбовців зумовлюється відсутністю в ньому чужих для літературної мови елементів, а також тих елементів, що відкидаються нормами моральності. Що ж руйнує чистоту мовлення?

1. Діалектизми – слова, притаманні не загальній мові народу (літературній), а територіальним діалектам.

2. Жаргонізми – слова та звороти, притаманні окремим професійним чи соціальним групам (“чувак”, “мочити”, “тусовка” тощо).

3. Варваризми – слова та словосполучення іншомовного походження, які включаються до мови без необхідності.

4. Вульгаризми (ненормативна лексика) – лайливі слова, що принижують гідність та честь людини.

5. Слова-паразити – слова, що заслоняють значення мовлення (“ну”, “як говориться”, “типу”, “як би”, “так би мовити” тощо).

6. Вигуки (“ага”, “ого”, “угу”), а також

недоречні звуки: е-е-е, м-м-м, а-а-а та ін.

7. Канцеляризми – слова та звороти, які є типовими для ділового стилю й неприйнятними у розмовно-побутовому мовленні.

8. Штампи – шаблони, вислови, що стерлися від частого вживання (“має місце”, “неможна не відмітити”, “необхідно підкреслити” тощо).

9. Маловідомі слова та словосполучення; якщо без них не можна обійтися, вони мають бути пояснені.

Усі ці небажані елементи утруднюють мовлення, бруднять його, психологічно негативно впливають на слухачів, знижують значущість інформації й свідчать про мовленнєву некультурність, підкреслюють кваліть думки військовослужбовця, його невимогливість до власної мови.

Грамаічна правильність зумовлюється здебільшого показниками орфоепічної та фонетичної культур, а саме:

- правильністю наголосу і вимови;
- виразністю інтонації;
- чіткістю дикції.

Незнання орфоепічних норм (неправильне вживання наголосу у словах, наприклад, “документ”, “магазин”, “каталог”, “феномен” тощо) викривляє українську мову та значно знижує враження про загальну культуру офіцера.

Інтонація є емоційним оформленням мовлення, вона підвищує його впливовість. Чіткість дикції полягає в умінні зрозуміло вимовляти всі голосні та приголосні, не ковтати і не жмакати їх, особливо наприкінці слів.

Важливе значення має тон розмови, який підкреслює тактовність, вихованість співрозмовника. Тон – це засіб емоційного та вольового впливу на співбесідника: він може образити, уразити, спричинити замкненість співбесідника, проте може й створити атмосферу довіри, викликати у співбесідника почуття поваги, бажання відкритися, зрозуміти й прийняти ваші докази [15, с. 337].

Мова офіцера внутрішніх військ МВС України має свідчити про його поважливе ставлення до оточення, зокрема до підлеглих. “Керівник ніколи, ні за яких обставин не повинен проявляти неповагу до свого підлеглого..., це не виключає вимогливості, але це єдине, що може забезпечити взаємоповагу в колективі” [8, с. 25].

Культура мови – явище багатопланове. Вона є невід’ємним складником загальної культури офіцера. Низький рівень мовної культури офіцерів не сприяє успіхові у виконанні

службово-бойових завдань, не слугує підвищенню авторитету військовослужбовців у суспільстві, а підкреслює інтелектуальну обмеженість та низький рівень їхньої фахової підготовки. Чим вищий рівень мовної культури офіцера, тим вищий його творчий потенціал і професійний рівень.

Якість мови військовослужбовців визначається загальною культурою офіцерів.

Висновки

Ефективне виконання надзвичайно важливого завдання із забезпечення внутрішньої безпеки держави, бойової та мобілізаційної готовності, підтримання високого потенціалу щодо виконання службово-бойових завдань пов’язано не тільки з підвищенням боєздатності, а й із вирішенням низки проблем гуманістичної спрямованості.

Чітке розуміння сутності та змісту професійної етики, культури військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, додержання вимог та правил етикету – це важливі умови формування деонтологічних професійних якостей військовослужбовців ВВ, підвищення рівня їхньої загальної культури, відповідальності кожного за захист правопорядку у своїй країні, конституційних прав її громадян.

Основу професійної етики військовослужбовців внутрішніх військ МВС України складають Конституція України, Військова присяга, військові статuti, Кодекс честі працівника внутрішніх справ України, базові міжнародні гуманітарні стандарти та морально-етичні норми чинного законодавства.

Етикет військовослужбовців ВВ – складова частина їх морально-естетичної культури, що включає регламентовані форми поведінки і спілкування зі своїми колегами та громадянами.

Військова деонтологія внутрішніх військ МВС України – це сукупність морально-етичних норм, що визначають ціннісні принципи світогляду військовослужбовця і регламентують його поведінку та стосунки у різних сферах службової і неслужбової діяльності.

Професійна етика та етикет військовослужбовців мають свої історичні традиції, які свідчать про наявність спадковості основних етичних вимог, вироблених представниками військових професій протягом сторіч.

Норми професійної етики та етикету сприяють створенню позитивного іміджу військовослужбовця у суспільстві та підвищенню престижу військової служби в цілому.

Список використаних джерел

1. Етичний кодекс військовослужбовця ВВ МВС України : наказ Командувача ВВ МВС України № 240 від 07.06.2001 р.

2. Про питання службового етикету працівників органів внутрішніх справ України : директива МВС України від 28.04.2004 р. № 8.

3. Драгомиров М. Избранные труды / М. Драгомиров. – М. : Воениздат, 1956. – 312 с.

4. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ / О. М. Бандурка. – Х. : НУВС, 2001. – 219 с.

5. Булденко К. А. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел / К. А. Булденко. – Хабаровск : Проспект, 2003. – 236 с.

6. Ибрагимов М. М. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел / М. М. Ибрагимов, В. В. Куличенко, В. Г. Съедин. – Киев : Либідь, 1990. – 289 с.

7. Капто А. С. Военская этика : генезис, содержание, проблемы / А. С. Капто // Социал.-полит. науки. – 1991. – № 3. – С. 114–121.

8. Коваль А. П. Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.

9. Кукшин В. М. Полицейская деонтология / В. М. Кукшин. – М. : Воениздат, 1994. – 193 с.

10. Мяготин А. В. Имидж и стиль деятельности сотрудника правоохранительных органов как формы проявления его профессиональной этики / А. В. Мяготин // Международный семинар по проблемам полицейской этики. – М. : Моск. ун-т МВД России, 2003. – 164 с.

11. Подоляк Я. В. Офицеру об этикете / Я. В. Подоляк. – М. : Воениздат, 1991. – 127 с.

12. Проценко О. П. Етикет й військовий етикет як загальне й особливе / О. П. Проценко // Наук. зап. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – 2001. – Вип. 12. – С. 43–52.

13. Сливка С. С. Професійна етика працівників міліції / С. С. Сливка. – Л. : ЛД УВС, 1995. – 124 с.

14. Форстовец С. В. Воинский этикет: сущность и основные требования / С. В. Форстовец // Наук. зап. ХВУ. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – 1998. – Вип. 1. – С. 245 – 253.

15. Этика сотрудников правоохранительных органов : учеб. / под ред. Г. В. Дубова. – М. : Щит-М, 2003. – 523 с.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2009 р.